

Aurelius Augustinus

Over de psalmen

Uitweidingen 110-117

[*Enarrationes in Psalmos* 110-117]

Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien
door Joost van Neer, Martijn Schrama O.S.A. en Anke Tigchelaar

Inhoud

Inleiding	9
De psalmen van David	10
De psalmen als harmonisch geheel	11
De profetische status van de psalmen	12
Spirituele indeling	13
De <i>enarrationes in Psalmos</i>	14
De aard van het commentaar	15
Commentaar met het karakter van een preek	15
Gedicteerde commentaren	16
Gepreekt of gedichteerd?	17
Belangrijke thema's in de <i>enarrationes in Psalmos</i>	17
De verhouding tussen het Oude en het Nieuwe Testament	18
De joden	18
De goede en de slechte stad	20
Het lichaam van Christus	20
Samenhang in de <i>enarrationes in Psalmos</i> 110-117	21
Dwarsverwijzingen	22
De verdeling van de thema's over de reeks	23
De positie van de joden	23
De aardse en de hemelse stad	24
De Kerk: lichaam van Christus	24
De denkstijl van Augustinus in de <i>enarrationes in Psalmos</i> 110-117	25
Zoekend denken	25
Alternatieve interpretaties geven	26
Originele verbanden leggen	26
Humor	27
De nederigheid van de mens	27
Teksten en vertalingen	28

Praktische informatie	30
1 Psalmtekst	30
2.1 Psalmnummering	30
2.2 Versnummering psalmen	30
3.1 Gebruikte afkortingen van de bijbelboeken	30
3.2 Afkortingen van werken van Augustinus	31
3.3 Andere afkortingen	31
 Bibliografie	 32
Tekst en vertaling <i>enarrationes in Psalmos</i> 110-117	32
Andere teksten en vertalingen	32
Monografieën en lemmata	33
 Over de psalmen: Uitweidingen 110-117	 35
 De tekst van psalm 110 (111)	 36
Uitweiding over psalm 110	37
 De tekst van psalm 111 (112)	 46
Uitweiding over psalm 111	47
 De tekst van psalm 112 (113)	 56
Uitweiding over psalm 112	57
 De tekst van psalm 113,1-11 (114-115,3)	 66
Uitweiding over psalm 113, preek 1	67
 De tekst van psalm 113,12-26 (115,4-18)	 78
Uitweiding over psalm 113, preek 2	79
 De tekst van psalm 114 (116,1-9)	 90
Uitweiding over psalm 114	91
 De tekst van psalm 115 (116,10-19)	 100
Uitweiding over psalm 115	101

De tekst van psalm 116 (117)	110
Uitweiding over psalm 116	111
De tekst van psalm 117 (118)	112
Uitweiding over psalm 117	114
Register	127
Over de vertalers	131

Inleiding

Augustinus was verknocht aan het boek Psalmen, naar de vorm een boek met gebeden, naar de inhoud een samenvatting van alle boeken van de Schrift.¹ De spirituele boodschap van de psalmen raakte hem diep, en hij ervoer het als een groot geschenk dat hij de mensen in de kerk die boodschap kon laten meebeleven door ze samen met hen te zingen. Op de zoete melodieën kwam de inhoud bijna als vanzelf binnen bij de mensen. Dat had hij zelf ook zo beleefd.

Bij zijn bekering hadden de psalmen immers een grote rol gespeeld. Van dat feit getuigt Augustinus in het negende boek van zijn *Confessiones* (Belijdenissen).² Hij kijkt daar terug op het proces dat tot zijn bekering had geleid, een proces waarin hij de overgang had gemaakt van hoogmoed naar nederigheid. En dan verzucht hij: “Wat heb ik toch tot U, mijn God, geroepen, met de psalmen van David. Liederen vol geloof en godsvrucht, tenminste als je zelf niet helemaal bol staat van verwaandheid,” en even verderop: “Wat riep ik toch tot U met de psalmen, en wat brandde er in mij een vuur voor U! Als ik dat had gekund, wat had ik ze dan graag voor heel de wereld willen zingen: tegen de trots van de mensheid.”³

Toch hield Augustinus niet alleen om spirituele redenen van de psalmen, maar zeker ook om esthetische. Hij kon als een kind dat van iets lekkers smult, genieten van de melodieën waarop de psalmen werden gezongen. Met nauwelijks verholten afkeer vermeldt hij dat Athanasius in zijn kerk de psalmen met een zo lichte stembuiging liet zingen dat het meer op spreken dan op zingen leek.⁴ Waarschijnlijk probeerde de bisschop van Alexandrië daarmee te voorkomen dat de melodie de aandacht zou afleiden van de tekst. Augustinus keek er echter anders

1 Zie SCHRAMA, SLEDDENS, DE LIL 2001, 14. Voor volledige literatuurgegevens zie de bibliografie achter de inleiding.

2 Zie voor een recente vertaling van Augustinus' *confessiones* (*conf.*) SLEDDENS 2009.

3 *conf.* 9,4,8.

4 *conf.* 10,33,50.

tegenaan: “Als ik denk aan mijn tranen bij het zingen van de psalmen met uw Kerk in de eerste dagen van mijn geloof, en hoe ik ook nu geraakt word,” schreef hij, “zie ik toch weer het grote nut van dit gebruik.”⁵ Dat bracht hem dan, als ervaringsdeskundige, tot de conclusie dat de psalmen best mogen worden gezongen, en dat ze eigenlijk zelfs behoren te worden gezongen, want dan wordt het hart nog dieper geraakt: “Een wat zwakkere geest kan als zijn oor geniet tot vrome aandacht komen.”⁶

Augustinus hield dus zo van de psalmen omdat hij de spirituele boodschap van de teksten helemaal kon onderschrijven, en omdat hij de melodieën zo mooi vond. Hierdoor was hij voor zijn gevoel destijds dichterbij zijn bekering gebracht, en hij veronderstelde en hoopte dat het bij anderen ook zo zou gaan: de melodie trekt de aandacht, de tekst wijst de weg.

Augustinus zou zijn hele leven bezig zijn met zijn geliefde psalmen. Hij had zich ten doel gesteld om ze alle in hun geheel, vers voor vers, van commentaar te voorzien. Waar hij als bisschop ook was, zodra de kans zich voordeed, greep hij die aan om een psalm of een gedeelte van een psalm te commentariëren. Zo ontstond zijn levenswerk: de *enarrationes in Psalmos* (Uitweidingen over de psalmen).⁷

In het eerste gedeelte van deze inleiding op de *enarrationes in Psalmos* gaan we nader in op de vraag waarom de psalmen voor Augustinus zo belangrijk waren. In het tweede gedeelte staan we stil bij de *enarrationes in Psalmos* zelf, de commentaren waarin Augustinus de psalmen vers voor vers behandelde.

De psalmen van David

Om uiteenlopende redenen betekenden de psalmen veel voor Augustinus. De melodieën ondersteunden de teksten zodat er een harmonisch geheel ontstond, essentieel voor de geloofsbeleving. De psalmen vormden het hart van de Schrift en hadden een profetische status, belangrijk voor de rol van Christus. En de spirituele indeling van het boek Psalmen

5 *conf.* 10,33,50.

6 *conf.* 10,33,50.

7 Zie voor de Latijnse tekst van de *enarrationes in Psalmos* (*en.Ps.*) 110-117: GORI 2015.

kon gezien worden als een driedeling in de geloofsontwikkeling.⁸ We lichten dit toe aan de hand van voorbeelden.

De psalmen als harmonisch geheel

Uit de belijdenissen weten we dat Augustinus de psalmen mooi getoonzet vond.⁹ Ook weten we dat hij van mening was dat het liederen vol geloof en godsvrucht waren,¹⁰ met een rijke inhoud waarvan iets te leren viel en die je ertoe kon brengen om daarnaar te gaan handelen. Het waren gezangen waarin vreugde en verdriet zo tot uitdrukking worden gebracht dat je je in die gevoelens kon inleven en ze op je eigen situatie kon toepassen. In de psalmen werden het nut, het leerzame, en het aangename, het poëtische, verenigd. Dat maakte de psalmen tot liederen met gezag, aanvankelijk alleen in de Synagoge, later ook in de Kerk, tot op de dag van vandaag.

Het was volgens de traditie de psalmist David die er met zijn muzikale aandacht voor had gezorgd dat de psalmen naar inhoud, toonzetting en uitvoering een eenheid vormden. Wanneer David zijn psalmen zong, begeleidde hij zichzelf op de tiensnarige harp.¹¹ Daarbij combineerde hij het werk van zijn stem met het werk van zijn handen. Zo ontstond er in Augustinus' optiek een harmonisch geheel.¹²

In dezelfde preek waarin hij dat vertelt, verbindt Augustinus ook nog David de dichter en zanger van de psalmen met de strijder David, die Goliat versloeg.¹³ Om Goliat slagvaardig en snel te kunnen vloeren, zo zegt de predikant, “nam David vijf stenen uit de beek. Daarmee gewapend ging hij de strijd aan.” Dan gaat Augustinus in de weer met een eigen allegorische uitleg van het gebeuren aan de hand van de

8 Zie voor de positie van de psalmen in het algemeen: HARTENSTEIN, JANOWSKI 2003, 1761-1776.

9 *conf.* 10,33,49.

10 *conf.* 9,4,8.

11 *en.Ps.* 4,1 en *en.Ps.* 146,2.

12 Zie SCHRAMA, SLEDDENS, DE LIL 2001, 14.

13 *s.* 32,5.

getallen vijf en tien:¹⁴ “De vijf stenen zijn de wet, want die is in vijf boeken opgetekend, de vijf boeken van Mozes.” Het is meteen duidelijk waar Augustinus op aanstuurt. Goliath zal natuurlijk worden geveld door de wet. Maar voordat het zover is, gaat de predikant eerst verder met: “In de wet staan de tien heilzame geboden.” Zijn voorlopige conclusie luidt dan: “De wet wordt dus gesymboliseerd door de getallen vijf en tien.” Vijf vanwege de boeken van Mozes, tien vanwege de geboden. De betekenis van deze zin reikt echter verder dan zich op het eerste gezicht laat aanzien. Het vervolg maakt dit duidelijk: “David vocht met behulp van het getal vijf en zong met behulp van het getal tien.” Augustinus’ toehoorders moeten flink hun best hebben gedaan om hun predikant bij te houden. Maar hier gebeurt het. Hier verbindt Augustinus de zanger David met de strijder David door het zingen op één lijn te stellen met het vechten: “David zong met behulp van het getal tien. Dat deed hij toen hij zei: Ik wil voor u spelen op de tiensnarige harp, dat wil dus zeggen: op de geboden van de wet,” zo verwijzend naar de mens die overgaat van de wet naar de genade.¹⁵

De profetische status van de psalmen

De belangrijke positie van de psalmen in het geloof bleek ook uit het feit dat ze - in de loop van eeuwen ontstaan - in de Schrift waren opgenomen en daar het hart van waren gaan vormen.¹⁶ In *De doctrina christiana* (Wat betekent de Bijbel?) behandelt Augustinus de opbouw van de Schrift die op sommige punten iets afweek van de opbouw van de Schrift in onze tijd.¹⁷ Hij somt eerst de boeken van het Oude Testament op en dan die van het Nieuwe. De psalmen behoren tot de boeken van het Oude Testament die min of meer overeenkomen met de heilige Schrift van de joden. In de boeken van het Oude Testament kunnen,

14 De eerste keer dat Augustinus met de allegorische uitleg in aanraking kwam, was toen hij in Milaan naar de preken van Ambrosius ging luisteren (*conf.* 5, 14, 24). Dat Ambrosius lastige passages uit de Schrift niet naar de letter, maar naar de geest uitlegde, was voor Augustinus, die op de uitleg naar de letter was vastgelopen, een openbaring, van niet te onderschatten belang voor zijn uiteindelijke bekering. Zie ook SCHRAMA 1997, 434-448.

15 s. 32, 8.

16 Zie SCHRAMA, SLEDDENS, DE LIL 2001, 12.

17 *doctr. chr.* 2, 8, 12, 24-13-29. Zie voor een recente vertaling van *de doctrina christiana* (*doctr. chr.*): DEN BOEFT, SLUTTER 1999.

Over de psalmen

Psalm 110 (111)

De tekst van psalm 110 (111), zoals die werd gelezen door Augustinus:

Halleluja.

Ik zal U belijden, Heer, met heel mijn hart,
 in de bijeenkomst, de vergadering, van de rechtvaardigen.
 Groot zijn de werken van de Heer,
 uitgezocht om al zijn wensen te vervullen.
 Het belijden en de luister zijn zijn werk.
 Zijn rechtvaardigheid duurt voort in de eeuwen der eeuwen.
 Een gedenkteken van zijn wonderwerken stichtte Hij,
 de barmhartige en medelijdende Heer.
 Hij gaf hun te eten die Hem vreesden.
 Hij zal voor eeuwig denken aan zijn verbond.
 De kracht van zijn werken zal Hij bekendmaken bij zijn volk
 om hun het erfdeel van de heidenen te geven.
 De werken van zijn handen zijn de waarheid en het oordeel.
 Betrouwbaar zijn al zijn geboden,
 bevestigd in de eeuwen der eeuwen
 en gesteld in de waarheid en de rechtvaardigheid.
 De verlossing zond Hij zijn volk.
 Hij verordende voor eeuwig zijn verbond.
 Heilig en ontzagwekkend is zijn naam.
 Het begin van de wijsheid is de vrees voor de Heer.
 Goed is het inzicht voor hen die ernaar handelen.
 De lof aan Hem duurt voort in de eeuwen der eeuwen.

Uitweiding over psalm 110¹

Halleluja

[1] De dagen waarop wij halleluja moeten zingen, zijn weer aangeboren. Wees er met uw aandacht bij, broeders en zusters. Laat goed tot u doordringen wat de Heer ons geeft om ons aan te sporen en onze liefde te voeden. Want daarmee klampen wij ons vast aan God. En dat is goed voor ons. Wees aandachtig, goede zangers, kinderen van de lof en de altijdduurende heerlijkheid van de ware en onvergankelijke God. Wees aandachtig, u die weet hoe u in uw hart moet zingen en spelen voor de Heer: door Hem altijd voor alles te danken.² En prijs God. Want dat is wat het woord ‘halleluja’ betekent.

Ook deze dagen komen om voorbij te gaan, en ze gaan voorbij om te komen. Maar ze wijzen op de Dag die niet komt en ook niet voorbijgaat, de Dag bij wie geen sprake is van een dag van gisteren die al voorbij is en ook niet van een dag van morgen die nog moet komen. Wanneer wij bij die Dag zijn, zullen wij, als wij ons tenminste aan Hem vastklampen, ook zelf niet meer voorbijgaan. Ergens zingt de psalmist voor God: “Zalig zij die in uw huis wonen. In de eeuwen der eeuwen zullen zij U prijzen.”³ Zij die niets meer te doen hebben, vrij van werk zijn, van hun rust genieten en geen zorgen meer kennen, zullen zich daarmee bezighouden. Voor ons die nog niet zover zijn, breken de dagen waarop wij halleluja moeten zingen elk jaar weer met een uitbundige opgewektheid aan. Dat gebeurt wanneer de dagen van de veertigdagentijd voorbij zijn, de dagen die vóór de verrijzenis van het lichaam van de Heer nog wijzen op het verdrietige leven hier. Zo zal ook die Dag in een ononderbroken zaligheid aanbreken, die Dag die het volledige lichaam van de Heer, de heilige Kerk, pas na de

1 Psalmttekst: Ps 110 (111); evangelietekst: waarschijnlijk Mt 19,16-30 (MARGONI-KÖGLER 2010, 521-528 en 566); Latijnse tekst: *CSEL* 95/2, 13-18.

2 Vgl. Ef 5,19-20.

3 Ps 83 (84),5.

verrijzenis zal ontvangen, wanneer het is afgelopen met alle ellende en alle verdriet van het leven hier en nu.⁴

Het leven hier en nu verlangt van ons dat wij ingetogen zijn. Wanneer wij zuchten, gebukt gaan onder de noodzaak van een niet aflatend geworstel en ernaar verlangen om het kleed dat uit de hemel komt, om ons heen te slaan,⁵ moeten wij ons matigen in wereldse genietingen.

Wij worden daarop gewezen door het getal veertig. Mozes, Elia en de Heer zelf vastten veertig dagen.⁶ De wet, de profeten en het evangelie, dat zijn getuigenis van de wet en de profeten ontvangt (vandaar dat de Heiland op de berg tussen Mozes en Elia stond te stralen),⁷ houden ons voor dat wij onze begeerte naar al die wereldse verlokkingen, een begeerte die ons gevangen houdt en God doet vergeten, door de matiging van het vasten moeten beteugelen. En dat moet gebeuren zolang de volmaakte vervulling van de decaloog, als door het psalterium met de tien snaren, nog wordt verkondigd aan de vier windstreken, aan de hele wereld. Want vier maal tien is veertig.⁸

Het getal vijftig, van de vijftig dagen na de verrijzenis van de Heer, de dagen waarop wij halleluja zingen, duidt niet op het voorbijgaan of op het einde van een bepaalde periode, maar op de zalige eeuwigheid. Want vijftig is veertig plus tien. En tien is het loon dat wordt uitbetaald aan de gelovigen die zwoegen tijdens het leven hier, het loon dat de landeigenaar zowel voor de eersten als voor de laatsten klaar houdt, voor iedereen evenveel.⁹

Laten wij dus, vervuld van de lof aan God, luisteren naar het hart van het volk van God. Dat doet in deze psalm duidelijk denken aan iemand die danst en springt van geluk. En daarmee vormt het de voorafbeelding van een ander volk, een volk waarvan het hart overloopt van liefde voor God: het lichaam van Christus, van alle kwaad bevrijd.

4 Vgl. Hnd 2,1-13.

5 Vgl. 2 Kor 5,2.

6 Vgl. Ex 34,28, 1 K 19,8 en Mt 4,2. Zie ook Mc 1,13 en Lc 4,2.

7 Vgl. Mt 17,2-3. Zie ook Mc 9,2-4 en Lc 9,28-30.

8 Het psalterium, een citerachtig instrument, had tien snaren. De decaloog, bevattende de tien geboden van de wet, wordt hier in verband gebracht met de tien snaren van het psalterium. Het getal vier symboliseert de vier windstreken en zo de hele wereld. Augustinus vermenigvuldigt tien met vier en komt dan uit op veertig, dat hij verbindt met de veertigdagentijd.

9 Zie hiervoor Mt 20,1-16, het verhaal van de arbeiders van het elfde uur. Voor het getal tien staat er denarius, dat wil zeggen: het dagloon.

Psalm 112 (113)

De tekst van psalm 112 (113), zoals die werd gelezen door Augustinus:

Prijs de Heer, kleintjes,
prijs de naam van de Heer.
Moge de naam van de Heer gezegend zijn
van nu af aan en tot in de eeuwen.
Van zonsopgang tot zonsondergang
is de naam van de Heer te prijzen.
Verheven boven alle volken is de Heer.
Boven de hemelen is zijn heerlijkheid.
Wie is als de Heer onze God
die in de hoogten woont
en naar het nederige omziet in de hemel en op aarde,
die de behoeftige van de grond optilt en hem rechtop zet
en de arme van de mesthoop omhoogtrekt en hem verheft
om hem een plaats te geven bij de vorsten,
bij de vorsten van zijn volk,
die de onvruchtbare in haar huis laat wonen
als een blijde moeder van kinderen?

Uitweiding over psalm 112¹

*Prijs de Heer, kleintjes,
prijs de naam van de Heer.
Moge de naam van de Heer gezegend zijn
van nu af aan en tot in de eeuwen.
Van zonsopgang tot zonsondergang
is de naam van de Heer te prijzen.*

[1] U weet het, broeders en zusters. U hoorde het de Heer vaak genoeg zeggen in het evangelie: “Laat de kleintjes bij Mij komen, want van hen die zijn zoals zij, is het rijk der hemelen.”² Hij zegt ook: “Als je het rijk van God niet aanneemt als een kleintje, zul je het niet binnengaan.”³ En zo zijn er nog wel meer plaatsen waar onze Heer de hoogmoed van de oude mens beschuldigt aan de hand van een vergelijking waarin kleintjes voorkomen. Zo wijst Hij ons op het uitzonderlijke voorbeeld van nederigheid dat Hij ons zelf gaf. Hij doet dat omdat Hij wil dat wij ons leven in alle nederigheid vernieuwen.

Denk daarom niet, geliefde broeders en zusters, wanneer u in de psalm hoort zingen: “Prijs de Heer, kleintjes,” dat die aansporing niet voor u is bestemd omdat u uw kinderjaren al achter de rug hebt, al in de bloei van uw jeugd bent of al een eerbiedwaardige oude grijsaard begint te worden. Nee, de apostel zegt tegen u allen: “Pas op dat je niet klein wordt in je geest. Zorg ervoor dat je alleen maar kleint blijft als het om je slechtheid gaat, zodat je in je geest volmaakt kunt worden.”⁴

Wat voor slechtheid zou de apostel hier vooral bedoelen? Dat moet de hoogmoed zijn. Ja, want die wortelt in ijdele grootheidswaan. De hoogmoed verhindert de mens om over de smalle weg te lopen en door

1 Psalmttekst: Ps 112 (113); Latijnse tekst: *CSEL* 95/2, 24-30.

2 Mt 19,14 volgens de Latijnse tekst. Zie ook Mc 10,14 en Lc 18,16.

3 Mt 18,3 volgens de Latijnse tekst. Zie ook Mc 10,15 en Lc 18,17.

4 1 Kor 14,20 volgens de Latijnse tekst.